

*Zbornik o Rafaelu Levakoviću. Zbornik radova sa
znanstvenoga skupa »Fra Rafael Levaković«,
Šibenik — Skradin — Visovac, 14. — 16. svibnja 2009.*
Ur. Pavao Knezović. Hrvatski studiji Sveučilišta u
Zagrebu, Zagreb, 2010., 436 str.

Zbornik o Rafaelu Levakoviću kao osma knjiga iz edicije *Tih pregaoici* koja je posvećena hrvatskim franjevačkim piscima, prošle je godine obogatila izdavački opus Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Zborniku je prethodio znanstveni skup »Fra Rafael Levaković« koji se od 14. do 16. svibnja 2009. održao u Šibeniku, Skradinu i Visovcu, u organizaciji Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i u suorganizaciji Matice hrvatske Skradin i Gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« iz Šibenika. Zbornik je podijeljen na pet dijelova, u kojima se vrjednuju različiti aspekti Levakovićeva života i rada.

»Najbolji, najjednostavniji i najkorisniji uvod u zbornik«, kako kaže u predgovoru glavni urednik Zbornika Pavao Knezović, dao je akademik Radoslav Katičić obradbom teme »Rafael Lavaković u kulturnoj povijesti Hrvata« (str. 13. — 20.). On u svojem radu, kojim otvara prvo poglavlje s još tri članka, donosi podatke o životu R. Levakovića (1590. — 1649.), smjestivši pritom njegov lik i djelo u kontekst prilika zreloga baroka. Katičić pretpostavlja da je Levaković u rodnom Jastrebarskom, u njegovoj blizini, u Kotarima, Samoboru ili pak u Zagrebu stupio u franjevački red. Obrazovanje je stekao na Trsatu, gdje mu je učiteljem i mentorom bio Franjo Glavinić, nakon čega je studij nastavio u Italiji. Zapravo je Rim bio sjedištem njegova djelovanja, po čemu je Levaković karakterističan predstavnik baroknoga razdoblja, gdje je u službi Zbora za širenje vjere bio »Reformator librorum ecclesiasticorum linguae Illyricae«, a radio je i na sjedinjenju pravoslavaca u Hrvatskoj s Rimskom crkvom. Upravo je Glavinić poslao Levakovića u Rim. Naime, Glavinić je pod utjecajem politike Zbora za širenje vjere radio na pripremi i izdavanju crkvenih i liturgijskih knjiga namijenjenih hrvatskim glagoljašima pa je tako od cara Ferdinanda II. dobio zaplijenjenu protestantsku tiskaru iz Uracha koju je smjestio u Rijeku. Međutim, oko 1625. Glavinić je pozvan da tiskaru ustupi Kongregaciji za širenje vjere te da on sam u Rimu tiska glagoljaške knjige. Glavinić se ispričao uz obrazloženje kako ga u tom priječi dužnost provincijala Bosne

Hrvatske pa je umjesto da sam pođe u Rim, poslao Levakovića. Vezano uz Levakovićev crkvenopolitički rad Katičić donosi da je Levaković bio papinski »per Germaniam et Poloniam de Terra Sancta commissarius generalis« te da je putovao kako bi izvještavao o crkvenoj situaciji u Hrvatskoj i Ugarskoj. Katičić se osvrće i na Levakovićev povijesni (npr. povijest Zagrebačke biskupije, djelo o redovnicima u kraljevini Slavoniji itd.) te filološki rad (biblijska i liturgijska građa na crkvenoslavenskom itd).

Levakovićevu predanom i uspješnomu radu na različitim poljima prethodilo je njegovo obrazovanje. Na taj se dio Levakovićevega života, konkretno na »Levakovićeve mogućnosti školovanja u vlastitoj franjevačkoj pokrajinskoj zajednici« (str. 21. – 31.) detaljno osvrnuo Franjo Emanuel Hoško. Hoško najprije donosi podatke o franjevačkom obrazovanju od kraja 16. stoljeća do početka 17. stoljeća, primjerice o gramatičkim školama u kojima su kandidati stjecali humanističku izobrazbu i znanje latinskoga jezika; o filozofskim školama, ili, kako se rjeđe nazivaju, školama logike u kojima su se stjecala znanja vezana uz aristotelizam; o školama moralnoga bogoslovlja koja su davala znanja potrebna za propovijedanje i ispovijedanje, te naposljetku podatke o školama dogmatskoga bogoslovlja u kojima se stjecalo cijelo bogoslovno obrazovanje koje je bilo potrebno kandidatima da bi mogli polagati ispite za nastavnike filozofije i teologije. Nakon toga Hoško govori o prvim školama Bosansko-hrvatske provincije sv. Križa, koje postoje već od kraja 16. stoljeća, te o ustrojstvu školskoga rada u franjevačkim školama, tj. franjevačkom »ratio studiorum«. F. E. Hoško zaključuje kako je Levaković imao sve uvjete da u domovini stekne filološku i teološku izobrazbu. Štoviše, prema zapisu Franje Glavinića u njegovu djelu *Historia Tersattana* (1648.), u kojem Glavinić naziva Levakovića svojim učenikom, Hoško zaključuje da je Levaković vrlo vjerojatno studirao na učilištu na Trsatu. Nadalje, Glavinićev podatak o tome kako Levaković dobro govori talijanski, prema Hošku svakako ide u prilog tomu da je Levaković u Italiji nastavio svoje teološko obrazovanje.

Bogatstvom i raznovrsnošću hrvatske teološke misli 17. stoljeća bavi se prilog »Hrvatska teologija 17. stoljeća« (str. 33. – 46.) Ivana Karlića i Ive Mršić Felbar. Tu se Levaković predstavlja u nizu prevoditelja i priređivača liturgijskih knjiga i katehizama (B. Kašić, I. Paštrić, A. Komulović, M. Divković, I. Belostenec); zatim u nizu autora koji su djelovali u okviru teologije pomirenja kršćanskoga Istoka i Zapada (M. de Dominis, J. Križanić); teologa kršćanskoga jedinstva i dijaloga (B. Vinković, I. Paštrić, M. Frkić, S. Gradić itd.), mariologa (fra I. Ančić, M. Šimunić, L. Grizogon, I. Paštrić, K. Vičić, J. Habelić, A. Kanižlić) te eshatologa (F. Glavinić, M. Magdalenić, N. Krajačević).

Levakovićev rad na teološkom području, točnije temu »Rafael Levaković i crkvena unija« (str. 47. – 81.) obradio je Rudolf Barišić tako što je Levakovića sagledao u surječu unijačenja 17. stoljeća. Radeći u okviru Propagande za širenje vjere, Levaković je sudjelovao u unijatskim aktivnostima, a za to je, kako ustvrđuje Barišić, bio osposobljen i znanjima koja je stekao radeći kao tiskar crkvenih knjiga. Slijedom toga Barišić je pozornost posvetio trima Levakovićevim djelatnostima: izdavanju crkvenih knjiga na ćirilici s ciljem pridobivanja pravoslavaca za uniju; Levakovićevu putovanju u Vlašku gdje je trebao, između ostaloga, pokrenuti pitanje unije s Rimom; i neuspjelom Levakovićevu imenovanju za marčanskoga biskupa.

Drugom, najopširnijom cjelinom zbornika, sa sedam članaka, obuhvaćene su jezične teme. Uvod u te priloge predstavlja rad Branke Tafre »Sedamnaesto stoljeće – predstandardizacijsko ili standardizacijsko razdoblje hrvatskoga jezika« (str. 85. – 101.). Predmet je rada pitanje početka standardizacije hrvatskoga jezika, pitanje jesu li književni i standardni jezik sinonimi te pitanje dijalektalne osnove hrvatskoga standardnoga jezika. Autorica posebice razmatra mjesto koje 17. stoljeće i R. Levaković imaju u povijesti hrvatskoga jezika. U vezi s tim posljednjim Tafru je, između ostaloga, spomenula dvije struje koje su karakteristične za 17. stoljeće: jednoj struji pripadaju autori poput B. Kašića, koji su radili na izgradnji književnoga jezika štokavske stilizacije, dok je druga struja, kojoj je pripadao Levaković, nastavljala crkvenoslavensku tradiciju na osebujan način. Autorica se dotiče i Levakovićeva rada na reformi glagoljskih liturgijskih i neliturgijskih knjiga pa spominje i Levakovićev bukvar *Azbukividnik*, »koji je pisan na glagoljici mješavinom narodnoga, crkvenoslavenskoga i ruskoga«.

Toj Levakovićevoj knjizi Alojzija je Tvorić posvetila poseban prilog pod naslovom »Levakovićev *Azbukividnêk* kao doprinos poučavanju čitanja na hrvatskom jeziku« (str. 103. – 136.). Autorica je na jezičnoj, leksičkoj i grafemskoj razini usporedila prvu tiskanu hrvatskoglagoljsku početnicu iz 1527. godine s dvama izdanjima (1629. i 1693.) Levakovićeva *Azbukividnêka* te s *Bukvarom* Mateja Karamana (1753.). Autorica je također istaknula grafostilističke i tekstualne elemente *Azbukividnêka* te se osvrnula na metodički koncept početnica zaključivši kako je ta Levakovićeva itekako važna jer je riječ o prvoj hrvatskoj tropismenoj početnici (glagoljica, latinica i ćirilica) koja je pridonijela metodici čitanja na hrvatskom jeziku.

Na glagoljsku sastavnicu Levakovićeva djelovanja usmjerila se radom »Rafael Levaković i njegova povezanost uz hrvatsku protestantsku glagoljsku tradiciju« (str. 137. – 149.) Vanda Babič. Analizom Levakovićevih

rimskih glagoljskih izdanja, i to već spomenutoga *Bukvara* iz 1629. i *Misala* iz 1631. godine, autorica zaključuje da se njihovi pravopisni i grafički elementi oslanjanju na grafički i pravopisni sustav protestantskih glagoljskih izdanja Stipana Konzula Istranina i na hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika.

Sanja Holjevac i Mirjana Crnić napisale su tekst »Prilog proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17. stoljeća« (str. 151. – 164.) u kojem su po redbeno razmotrile jezične elemente tekstova iz dvaju glagoljičnih misala, Kožičićeva (*Misal hruacki*) iz 1531. i Levakovićeva iz 1631. (*Missal rimskiŭ va ezik slovenskiŭ*) te misala riječkoga kanonika Jurja Manzina pisanoga latinicom (*Missal hervatski*) iz druge polovice 17. stoljeća. Autorice se zatim bave odnosom priređivača misala prema hrvatskoj crkvenoslavenskoj tradiciji i narodnomu jeziku. Dok Levakovićev misal iz 1631., uz nazočne istočnoslavenske jezične elemente, slijedi hrvatsku crkvenoslavensku jezičnu tradiciju, te se okreće i arhaičnijoj tradiciji hrvatskih liturgijskih knjiga, Kožičićev se misal i misal Jurja Manzina u većoj mjeri oslanjaju na narodni jezik i na svojevremeno suvremeno jezično stanje.

Liturgijski tekstovi predmet su i članka Gordane Čupković s naslovom »Glagoljske inačice *Pesni s(ve)tie troice*« (str. 165. – 181.). Brevijarski odlomak koji se spominje u naslovu toga rada nalazi se u *Kosinjskom brevijaru* (1491.) i u dvama rukopisnim glagoljskim svescima iz 18. stoljeća s otoka Krka. Ti su odlomci prepisani iz istočnoslaveniziranih brevijara, s tim da je jedan od njih prepisan iz Levakovićeva brevijara odnosno *Časoslova Rimskoga* (1648.). Razmatranjem jezičnih i stilskih postupaka istočnoslavenizacije i deistočnoslavenizacije na primjeru spomenutih tekstova može se, kako tvrdi autorica, pridonijeti istraživanjima odnosa govornih i knjiških elemenata u hrvatskoglagoljskoj liturgijskoj književnosti općenito.

Latinski segment Levakovićeva rada u drugom su poglavlju obradila dva autora. Vlado Rezar detaljno je obradio raspravu *De Illyrica lingua* Rafaela Levakovića (str. 183. – 194.) koja se čuva u Znanstvenoj knjižnici u Zadru. Ta rasprava, za koju Rezar pretpostavlja da se može povezati s Levakovićevim zagubljenim djelom *Dialogus de antiquorum Illyricorum lingua*, zanimljiva je to više što u njoj Levaković, da citiramo Rezara, »nudi u najmanju ruku zabavnu interpretaciju koja podrijetlo Adamova, Evina, Kajinova, Abelova, Noina i Setova imena pronalazi nigdje drugdje nego u hrvatskim riječima!«.

Radom Šime Deme »Tijesne klasične cipele: leksik u latinskim djelima Rafaela Levakovića« (str. 195. – 207.) zatvara se drugo poglavlje zbornika. Istraživanjem jedanaest Levakovićevih pisama biskupu Benediktu Vinko-

viću, Levakovićevih povijesnih djela (*Historiola episcopatus ac dioecesis ecclesiae Zagrabiensis, De ecclesiae Zagrabiensis fundatione*), njegove gore spomenute jezikoslovne rasprave (*De Illyrica lingua*) i teološke rasprave (*De Spiritus Sancti processione*) Demo je zaključio da ona sadrže lekseme iz svih razdoblja latiniteta.

Stranice trećega dijela zbornika pripadaju trima prilogima: »Sitnice iz života Rafaela Levakovića, njegovi stihovi i glagoljske kanonske tablice« (str. 211.—228.) u središtu su istraživanja Miroslava Palamete i Katarine Lozić Knezović. Autori informiraju o nekim segmentima iz Levakovićeva života (prvi spomen Levakovića u hrvatskoj pisanoj tradiciji, Levakovićovo djelovanje u Rimu), Levakovićevu književnom angažmanu (prigodnice, pjesme, versificirane molitve, psalmi) te o njegovim glagoljskim kanonskim tablicama. Riječ je o tablicama koje je Levaković posvetio i poklonio senjskomu biskupu Ivanu Krstitelju Agatiću 1637. godine na svom proputovanju u Beč. Rad se odnosi na primjerak glagoljskih tablica iz knjižnice *Angelica* u Rimu, a pritom se donosi i njihova latinička transliteracija.

Levakovićev rad na književnom području tematiziraju članci Pavla Knezovića »Opis i njegove funkcije u prozi Rafaela Levakovića« (str. 229.—240.) i Ive Beljan »Propovijedati pripovijedajući: propovijed bosanskih franjevacu u 17. i 18. stoljeću« (241.—258.).

Knezović je na primjeru fragmenata dvaju latinskih spisa (*Historiola episcopatus ac Dioecesis ecclesiae Zagrabiensis, Descriptio ecclesiae Zagrabiensis*) analizirao Levakovićeve postupke pri opisivanju prostora, vremena, pejzaža, likova itd. te je uočio autorovu težnju shematiziranju, gdje se daje opis samo nekih detalja za koje je jasno na koju se cjelinu odnose, stvaranju zatvorenih mikrocjelina, monokroniji — kojima se Levaković potvrdio kao barokni autor.

Iva je Beljan proučavajući propovijedi franjevacu, npr. M. Divkovića i F. Lastrića, razradila pitanje kako se propovijed kao retorički žanr koristi pripovijedanjem, koji su to izvori narativnih primjera (Biblija, antička književnost, srednjovjekovna književnost), kakva je komunikacijska sastavnica (usmjerenost na prilike u kojima žive vjernici) propovijedi te uloga koju u propovijedi ima pripovijedni »exemplum«.

Četvrti dio zbornika otvara se člankom »Krčelićev odnos prema Levakovićevom spisu *De ecclesiae Zagrabiensis fundatione*« (str. 261.—274.) Lucije Radoš. Usporedbom odlomaka iz djela *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis* B. A. Krčelića s poglavljem *De ecclesiae Zagrabiensis fundatione* iz Levakovićeva spisa *Historiola* autorica je pokazala kako je i koliko podataka Krčelić uzimao od Levakovića. S obzirom na to da je Krčelić preu-

zimajući podatke od Levakovića, rijetko navodio izvor na koji se oslanjao, autorica je zaključila kako je Krčelić »pokrao duhovno vlasništvo autora Levakovića«.

Levakovićevu djelu *Ordo et series cleri Dioecesis Zagrabienensis* 8. Martii 1574. in synodo povijesno-istraživačku pozornost posvetio je Marko Jerković u članku »Iz Levakovićeve ostavštine: popis svećenstva Zagrebačke biskupije« (str. 275.—288.). Riječ je o Levakovićevu prijepisu popisa svećenstva Zagrebačke biskupije s crkvenoga sabora koji je održan 8. ožujka 1574. Jerković je obradio povijesni kontekst u kojem je nastao izvorni popis, a potom i Levakovićev prijepis. Posvetio se sadržajnoj razini toga Levakovićeva djela u kojem se nalaze podatci o Zagrebačkom kaptolu (popis članova kaptola, prema častima koje imaju), župnom i administrativnom uređenju Zagrebačke biskupije, o raširenosti glagoljaštva na području biskupije.

»Je li Franjo Asiški prvovjesnik humanizma i renesanse?« (str. 289.—316.) razmotrio je Krešimir Čvrljak. Kako bi došao do odgovora te time utažio istraživačku znatiželju, autor se usredotočio na mišljenja raznih autora, npr. Dantea, Machiavellija itd. Na takvim je temeljima, uzimajući u obzir i Franjine stavove (bratimljenje sa svime u prirodi, veza prirode, Boga i čovjeka itd.) zaključio kako Franjo Asiški ima mjesto među pretečama renesanse.

Prilog akad. Anice Nazor kojim su predstavljena »Levakovićeva glagoljska izdanja« (str. 317.—329.) zatvara četvrtu cjelinu zbornika. A. Nazor opisuje pet glagoljskih knjiga i jednu kanonsku tablicu, koje je Levaković priredio u Rimu od 1628. do 1648. Od toga dvije knjige imaju liturgijski (misal i brevijar), a tri knjige neliturgijski sadržaj. Autorica je donijela iscrpne podatke o tim glagoljskim izdanjima, a pozornost skreće i na činjenicu da se Levaković opirao »istočnoslavenizaciji jezika liturgijskih knjiga za glagoljaše« ali da je često morao postupati onako kako su mu drugi bili naredili.

Na stranicama petoga dijela zbornika (str. 337.—394.) nakon uvodne napomene Pavla Knezovića o Levakovićevoj *Opusculi* predstavljeni su (prvi put tiskom!) Levakovićevi latinski spisi (*Historiola...*, *Alia historia...*, *De Illyrica lingua*, *De Sancti Spiritus processione descriptio ecclesiae Zagrabienensis*). Zatim slijedi izvješće Marinka Šiška sa znanstvenoga skupa o Levakoviću (str. 395.—397.), popis literature koja je rabljena u svim radovima zbornika (str. 399.—421.), a na samom kraju knjige nalazi se kazalo imena i mjesta (str. 423.—435.).

Za kraj preostaje utvrditi da je bogato i raznovrsno djelovanje Rafaela

la Levakovića bilo poticajem istraživačima s različitih područja da se mar-
no i temeljito prihvate njegova proučavanja. Tako su ispisali stranice ovo-
ga Zbornika koji je — što je potrebno naglasiti — prvi zbornik posvećen
Rafaelu Levakoviću. Time ovdje prikazano ukoričenje dobiva još više na
važnosti i postaje nezaobilazno u daljnjem proučavanju širine Levakovi-
ćevih istraživačkih interesa. To se u biti nameće kao zadatak koji tek čeka
svoje istraživače, jer, kao što je ustvrdio akad. Katičić, »doista ima dobrih
razloga da se Rafaelu Levakoviću posveti veća pozornost nego je u nas do
sada bilo obično«.

Anela Mateljak

